УДК 37.011.3 –051:37.15.31:373.3

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ДО РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ У ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ОСВІТІ

Олена Криволап

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Анотація:
У статті розкрито наукові підходи до проблеми професійної підготовки вчителів початкової школи в умовах післядипломної освіти; визначено роль творчого потенціалу особистості; розглянуто специфіку курсового й міжкурсового періодів післядипломної педагогічної освіти в професійній підготовці педагогів; наголошено на необхідності забезпечення педагогічних умов для підготовки педагогів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів.

Ключові слова:
учитель початкової школи; молодші школярі; освітнє середовище; педагог; педагогічні умови; післядипломна освіта; початкова школа; професійна підготовка; творчий потенціал.

Аннотация:
Криволап Елена. Педагогические условия подготовки учителя к развитию творческого потенциала учащихся в последипломном образовании.
В статье раскрываются научные подходы к проблеме профессиональной подготовки учителей начальной школы в условиях последипломного образования; определяется роль творческого потенциала личности; подчеркивается специфика курсового и межкурсового периодов последипломного педагогического образования в профессиональной подготовке педагогов; указывается на необходимость обеспечения педагогических условий для подготовки педагогов к развитию творческого потенциала младших школьников.

Ключевые слова:
учитель начальной школы; младшие школьники; образовательная среда; педагог; педагогические условия; последипломное образование; начальная школа; профессиональная подготовка; творческий потенциал.

Resume:
Kryvolap Olena. Pedagogical conditions of teachers' training to the development of students' creative potential in postgraduate education.
The article reveals scientific approaches to the problem of professional primary school teachers' training under postgraduate education; it determines the role of personality's creative potential; accentuates specific character of courses and inter courses periods of postgraduate pedagogical education in professional teacher training; points out the necessity of providing pedagogical conditions for teachers' training to the development of primary school students' creative potential.

Key words:
primary school teacher, primary school students, educational surroundings, teacher, pedagogical conditions, postgraduate education, primary school, professional training, creative potential.

Постановка проблеми. У сучасних умовах актуалізується проблема формування творчої особистості педагога початкової школи. Організація навчально-виховного процесу в початковій школі та системі освіти загалом потребує істотних змін. Пріоритетними повинні стати завдання забезпечення педагогічно комфортних умов для підготовки вчителя, створення професійно орієнтованого творчого освітнього середовища, сприяння розвитку креативності вчителів, виробленню в них творчого підходу до педагогічної діяльності.

Сучасна початкова школа потребує вчителів, які мають високий рівень професійної компетентності, володіють новітніми методиками навчання й виховання, готові до постійного вдосконалення педагогічної майстерності. Створення умов для розвитку творчих можливостей і самовираження вчителя в процесі професійної підготовки є одним з напрямів сучасної педагогічної освіти.

На необхідності внесення змін до змісту навчання в початковій школі, створення умов для інтелектуального й творчого розвитку молодших школярів, відповідно до їх особистісних інтересів, потреб і здібностей, наголошено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (2012), Законах України «Про освіту» (2015), «Про післядипломну освіту» (проект 2014 р.), у Державному стандарті початкової загальної освіти (2011).

Важливості набуває проблема оновлення підготовки вчителів початкової школи в умовах післядипломної педагогічної освіти. Актуальність окресленої проблеми, на нашу думку, посилюється виявленим протиріччям між об'єктивною потребою держави в учителях з високим рівнем професійної компетентності та нездатністю післядипломної освіти цілеспрямовано, системно й оперативно її розвивати.

Наголосимо, що творчий підхід учителів до роботи з дітьми значною мірою залежить від актуалізації їх творчих здібностей сьогодні, від формування й розвитку соціально й творчо активної особистості педагога, який має інноваційне мислення, володіє методами передових педагогічних технологій. Актуальність проблеми підготовки вчителів початкової школи в умовах післядипломної педагогічної освіти посилюється не тільки соціальним запитом на вчителів, які вміють відповідально й творчо підходити до професійної діяльності, а й потребою самої особистості педагога в розвитку своєї творчої індивідуальності й збагаченні досвіду професійно-творчої самореалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні основи професійної освіти

розробляли такі зарубіжні й вітчизняні вчені, як С. Батишев, А. Маркова, Н. Ничкало, А. Новиков, Т. Сущенко та ін. Питанням становлення творчої особистості вчителя присвятили свої наукові розробки психологи й педагоги В. Андреєв, В. Бухвалов, В. Загвязинський, А. Маркова, Л. Рувінський, С.Сисоєва. Дослідженню проблеми підготовки вчителя початкової школи до професійної діяльності присвятили наукові роботи українські вчені О. Варецька, Л. Коваль, О. Комар, Л. Пєтухова, Л. Хомич та ін.

Особливості розвитку творчої особистості в процесі навчання вивчали І. Акуленко, О. Гришко, Н. Максименко, В. Тименко та ін. Психолого-педагогічні чинники впливу на формування творчих здібностей, на розвиток творчої активності особистості розкриті в роботах Л. Виготського, Ю. Гільбуха, О. Киричука, В. Крутецького, В. Моляко, В. Рибалки, С. Рубінштейна, О. Савченко та ін.

Відомий вітчизняний учений, академік В. Тименко зазначає, що основним принципом ефективної роботи вчителя з молодшими школярами щодо розвитку їхнього творчого потенціалу є відповідність навчально-виховних програм особистісним якостям учнів. На думку науковця, ці програми мають якісно відрізнятися від програм, розрахованих на дітей з середніми можливостями. Проте такі програми не повинні передбачати збільшення обсягу навчального матеріалу, прискорення темпу навчання або ж включення завдань з програм для більш дорослих дітей. В. Тименко, розглядаючи особливості навчання учнів початкової школи, зазначає, що зміст навчальних програм початкової школи має враховувати специфіку інтересів молодших школярів, відповідати їхньому стилю засвоєння знань, відпрацювання вмінь і навичок, не обмежувати прагнення учнів початкової школи до глибокого розуміння сутності тієї чи іншої навчальної теми [7].

Одним з аспектів підготовки вчителя початкової школи до розвитку творчого потенціалу учнів, на думку О. Комар, є його «підготовка до впровадження окремих педагогічних технологій, зокрема інтерактивної, що зумовлено особливостями педагогічної діяльності вчителя, який працює в інтерактивній парадигмі» [2, с. 379]. Як вважає дослідниця, основні компоненти педагогічної діяльності вчителя залежать від організації ефективної навчально-виховної взаємодії з молодшими школярами, а результатом такої взаємодії повинна стати творча спрямованість учнів на заняттях у початковій школі. О. Комар наголошує на тому, що вчителеві початкових класів з певним стажем роботи часто буває складно відійти від усталених стереотипів педагогічної діяльності, важко застосовувати нові освітні технології, методи й засоби для підвищення ефективності навчання учнів молодшого шкільного віку [2].

Підкреслимо, що, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених розвитку творчої особистості, на нашу думку, недостатньо уваги приділено проблемі створення педагогічних умов у процесі післядипломної освіти вчителів початкової школи для підготовки їх до розвитку творчого потенціалу молодших школярів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення педагогічних умов у процесі післядипломної освіти вчителів початкової школи для підготовки їх до розвитку творчого потенціалу молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мета сучасної освіти – усебічний розвиток людини як особистості й найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу. Творчість – фундаментальна властивість людини (створення нового), що є вищим рівнем пізнання й пристосування людини до навколишнього середовища [8], це – «продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні й духовні цінності суспільного значення» [6, с. 339].

Творчий потенціал особистості розглядали у своїх працях І. Мартинюк [3], В. Моляко [4], В. Тименко [7], О. Чаплигін [9]. Учені визначають його як обдарованість людини, здатність до активної самореалізації, прагнення до вищих етичних ідеалів, сукупність можливостей реалізації нових напрямків діяльності суб'єкта творчості [3]; як інтегративну властивість особистості, що характеризує міру можливостей здійснення творчої діяльності, готовності й здатності до творчої самореалізації та саморозвитку [4]; як інтегральну якість, що характеризує певний рівень зрілості сутнісних сил особистості як суб'єкта життєдіяльності [9]. У контексті нашої роботи творчий потенціал особистості розуміємо як сукупність реальних можливостей, умінь і навичок, що визначають рівень розвитку творчих здібностей особистості.

Ми погоджуємося з думкою В. Моляко, що складниками творчого потенціалу є інтелект, розвинена творча уява, задатки, здібності, активність у самореалізації здатності до здійснення власних стратегій і тактик щодо розв'язання різних проблем, виконання завдань,

пошуку виходу зі складних нестандартних, екстремальних ситуацій [4].

У сучасних вітчизняних дослідженнях, присвячених питанням підготовки вчителів початкової школи, науковці (О. Варецька, О. Комар, Н. Хомич та ін.) визначають педагогічні умови як сукупність зовнішніх об'єктів і внутрішніх обставин, що допомагають ефективно розв'язати порушену педагогічну проблему [1]; як «обстановку, у якій організовується й ведеться робота в напрямі формування у вчителів готовності до впровадження інтерактивного навчання, так і чинники, що на неї впливають» [2]; як характеристики, що зумовлюють суб'єкт-суб'єктні відносини в навчальному процесі педагогічного закладу [10]. Наголосимо, що сьогодні серед учених немає єдиного погляду на визначення педагогічних умов. Отже, підсумовуючи, зазначимо, що основу поняття становлять такі категорії, як обставини, середовище, сукупність можливостей, чинники, від яких залежить впровадження, наявність, функціонування й результативність педагогічного процесу. Важливим для організації підготовки вчителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів є, на наше переконання, забезпечення сприятливих психолого-педагогічних умов навчання в курсовий період післядипломної освіти.

Здійснений теоретичний аналіз наукових праць зарубіжних і вітчизняних педагогів дав змогу визначити й узагальнити педагогічні умови в післядипломній педагогічній освіті для підготовки вчителів початкових шкіл до розвитку творчого потенціалу молодших школярів. Серед них ми виділяємо такі групи педагогічних умов:

1) спрямованість мотивації вчителя початкових класів на розвиток творчого потенціалу молодших школярів;

2) удосконалення змістового компонента курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів у курсовий період післядипломної педагогічної освіти;

3) організація й реалізація в міжкурсовий період науково-методичного супроводу підготовки вчителів початкових шкіл до розвитку творчого потенціалу молодших школярів.

Проаналізуємо кожну групу визначених педагогічних умов. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, присвяченої вивченню мотивації педагогів до професійної діяльності, дає змогу констатувати, що мотивацію вчителів початкової школи до розвитку творчого потенціалу молодших школярів слід розуміти як комплекс мотивів, що спонукають учителів до постійного професійного самовдосконалення, а також до організації творчої навчально-пізнавальної діяльності учнів на заняттях у початковій школі. Серед проаналізованих нами мотивів, що спонукають учителів розвивати творчий потенціал молодших школярів на уроках у початковій школі, слід визначити такі: усвідомлення напрямів професійної самореалізації, потреба в професійному зростанні, сформована професійна спрямованість на розвиток творчих здібностей учнів. Зауважимо, що перераховані мотиви доповнюються ціннісними орієнтаціями вчителів. Для формування мотивації вчителя початкової школи до розвитку творчого потенціалу молодших школярів потрібно, щоб він визначив для себе зовнішні й внутрішні мотиви, які ініціювали б, спрямовували та підтримували його прагнення до підвищення складових означеної готовності через самоосвітню діяльність у міжкурсовий період післядипломної педагогічної освіти. Підкреслимо, що сформовані мотиви педагога впливають на його навчальну діяльність в умовах неформальної освіти. Так, якщо вчитель має бажання на заняттях з учнями початкової школи використовувати методи і прийоми, спрямовані на розвиток творчого потенціалу молодших школярів, то йому необхідно пройти додаткове навчання у вигляді тренінгів, семінарів, майстер-класів в умовах неформальної освіти дорослих.

Наголосимо, що правильно організоване професійно орієнтоване освітнє середовище сприятиме формуванню у вчителів мотивації до вдосконалення професійної діяльності. У зв'язку з цим, доцільним є професійне залучення вчителів як слухачів до різних видів навчально-методичної роботи, планування й проведення контролю за самоосвітньої діяльністю педагогів у міжкурсовий період. Зауважимо, що суттєву роль у цьому відіграють викладачі закладів післядипломної педагогічної освіти та їхній особистісний приклад. Вважаємо, що це сприятиме підвищенню рівня професійних знань, умінь, навичок учителів початкової школи й активній і творчій участі учнів у навчальному процесі.

Зазначимо, що ще одним важливим складником педагогічних умов, необхідних для спрямованості мотивації вчителів початкової школи на розвиток творчого потенціалу молодших школярів, є професійна компетентність викладачів і методистів інститутів післядипломної педагогічної освіти (ІППО), керівників міських, районних методичних об'єднань учителів початкової школи.

Удосконалення змістового компонента курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів у курсовий період післядипломної педагогічної освіти слід проводити з тим, щоб розширити професійну компетентність учителя стосовно розвитку творчого потенціалу молодших школярів. До складників зазначеної групи умов належать: удосконалення навчально-методичного забезпечення курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів у курсовий період для надання можливості вчителям постійно оновлювати знання й розширювати складники професійної компетентності на базі ІППО або в інших закладах і установах (за вибором); переорієнтацію тематики навчально-тематичних планів і змісту навчальних дисциплін на підготовку вчителів до розвитку творчих здібностей і творчого потенціалу учнів на заняттях у початковій школі; використання інтерактивних методів навчання дорослих у курсовий період післядипломної педагогічної освіти.

Як зазначає О. Варецька [1], навчально-методичне забезпечення післядипломної освіти слід розглядати з позиції таких складників, як: «забезпечення», «наукове забезпечення», «навчальне забезпечення» й «методичне забезпечення». Так, на думку дослідниці, забезпечення гарантує оптимальне функціонування навчального процесу післядипломної педагогічної освіти. На наше переконання, під науковим забезпеченням курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів слід розуміти теоретичні основи їхнього забезпечення засобами психолого-педагогічних наук і дотримання ними галузевих вимог. Таким забезпеченням, твердить О. Варецька, слід уважати освітню нормативно-правову документацію, навчальні програми та плани, науково-методичні, навчально-методичні й навчальні посібники та рекомендації, електронні довідкові видання й ресурси, наукове обґрунтування наочності, технічних засобів навчання, інформаційно-комп'ютерного забезпечення процесу підготовки. Дослідниця також наголошує на тому, що методичне забезпечення навчального процесу післядипломної педагогічної освіти спрямовано на практичну реалізацію вимог наукового забезпечення, що «охоплює всі аспекти – від теорії розробки до практичних методик підготовки навчальних матеріалів» [1, с. 249–250]. Навчальне забезпечення враховує навчальну документацію й засоби навчання. Зазначимо, що навчально-методичне забезпечення курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів у курсовий період післядипломної педагогічної освіти в контексті нашої роботи розуміємо як сукупність навчально-методичної документації, засобів навчання, що відповідають змісту освіти, основним кваліфікаційним характеристикам учителів початкової школи, інноваційним технологіям навчання дорослих. Підкреслимо, що основними компонентами навчально-методичного забезпечення курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів у курсовий період післядипломної педагогічної освіти є освітньо-професійні програми, навчально-методичні комплекси з усіх навчальних дисциплін, спецкурсів, тренінгів, видів практик, інструктивно-методичні матеріали, відповідні методичні матеріали.

Важливим кроком до вдосконалення змістового компонента курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів у курсовий період післядипломної педагогічної освіти, на нашу думку, є переорієнтація тематики навчально-тематичних планів і змісту навчальних дисциплін зазначених курсів підвищення кваліфікації. Переорієнтація тематики пов'язана з соціальним запитом стосовно результативності початкової освіти й вимогами до підготовки сучасних учителів. Тому вважаємо за необхідне рекомендувати внести до планів модулів з фундаментальної та фахової підготовки відповідну відкориговану тематику.

Удосконалення змістового компонента курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів у курсовий період післядипломної педагогічної освіти також характеризується використанням інтерактивних методів навчання в курсовому періоді післядипломної педагогічної освіти. Таке використання дає змогу поєднати формальну, неформальну та інформальну освіту педагогів. Це дасть можливість використовувати в підготовці вчителів початкової школи ресурси тренінгових центрів, обласних і регіональних центрів зайнятості, навчальних підрозділів підприємств, організацій і установ, консалтингових фірм. Немає сумнівів, що інтеграція зазначених навчальних установ у післядипломну педагогічну освіту вчителів початкової школи зорієнтує педагогів на вдосконалення професійної компетентності, на підвищення їхньої конкурентоспроможності.

Як зазначалося, науково-методичний супровід готовності вчителів початкової школи до розвитку творчого потенціалу учнів є важливою умовою міжкурсового періоду післядипломної педагогічної освіти. Цей супровід може здійснюватися викладачами й методистами обласних ІППО (як заняття творчих груп учителів, проведення науково-практичних і методичних семінарів, підготовка

робіт учителів до участі у виставках тощо), методистами районних методичних об'єднань учителів, викладачами в установах неформальної освіти дорослих (наприклад, для зацікавлених осіб на заняттях з розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку).

Наголосимо, що основними завданнями науково-методичного супроводу як педагогічної умови підготовки вчителів початкової школи до розвитку творчого потенціалу молодших школярів є: підвищення якості научуваності учнів початкової школи шляхом упровадження в навчальний процес інноваційних методик, форм, методів і прийомів активізації творчої діяльності молодших школярів; організація методичного супроводу професійної діяльності вчителів початкової школи в міжкурсовий період післядипломної освіти. До основних функцій науково-методичного супроводу післядипломної підготовки вчителів належать – консультативна, навчальна й коригувальна. У контексті нашої роботи науково-методичний супровід підготовки вчителів початкової школи до розвитку творчого потенціалу молодших школярів в умовах післядипломної педагогічної освіти розуміємо як професійну взаємодію суб'єктів підготовки в післядипломній педагогічній освіті, провідною ознакою якої є партнерство, а результатом – підвищення рівня готовності вчителів початкової школи до розвитку творчого потенціалу учнів. Отже, ми вважаємо, що в міжкурсовому періоді слід спрямовувати науково-методичний супровід учителів початкової школи на: розкриття важливості підвищення професійної компетентності вчителів різними шляхами, зокрема неформальною, інформальною освітою й самоосвітою для підвищення конкурентоспроможності на ринку праці; урахування зрослих вимог до вчителя як до професіонала, з огляду на глобальні світові зміни, зміни в освіті, соціокультурному середовищі тощо. При цьому слід ураховувати спільність інтересів учасників творчих груп, методичних об'єднань, неформальних груп за інтересами й застосовувати різні засоби, форми, методи навчання дорослих (зокрема професійне спілкування з колегами, викладачами, науковцями, збагачення змісту навчальних дисциплін інтерактивними творчими завданнями).

Отже, вектор сучасної післядипломної освіти повинен бути спрямований на створення комфортних обставин для творчого розвитку особистості вчителя початкової школи в умовах післядипломного навчання, на формування в нього готовності до розвитку творчих здібностей молодших школярів. Адже, як відомо, тільки креативний учитель здатний виховати творчого учня. Саме тому творча самореалізація особистості вчителя, підготовка його до виконання професійної функції та педагогічних завдань, що постають щодня перед учителем, є запорукою успішної адаптації та інтеграції вчителів у навчально-виховне середовище початкової школи, їх готовності до ефективного процесу розвитку творчих здібностей дітей, реалізації ними свого професійного призначення.

Висновки. Здійснений аналіз наукової літератури, власний досвід роботи в системі післядипломної освіти дають змогу твердити, що основними педагогічними умовами підготовки вчителів початкової школи до розвитку творчого потенціалу молодших школярів є спрямованість мотивації вчителя початкових класів на розвиток творчого потенціалу молодших школярів, удосконалення змістового компонента курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів у курсовий період післядипломної педагогічної освіти й організація та реалізація в міжкурсовий період науково-методичного супроводу підготовки вчителів початкових шкіл. Отже, визначені педагогічні умови сприяють досягненню комплексного впливу на підвищення результативності педагогічної діяльності вчителя початкової школи, спрямованої на розвиток творчого потенціалу учнів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми підготовки вчителів початкової школи до розвитку творчого потенціалу молодших школярів. Подальшого вивчення потребують питання впровадження комплексної програми педагогічного супроводу вдосконалення діяльності вчителів початкових класів з розвитку творчих здібностей молодших школярів.

Список використаних джерел

1. Варецька О. Теоретичні і методичні засади розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Варецька Олена Володимирівна. – Київ; Ін-т вищ. осв. НАПН України, 2015. – 614 с.
2. Комар О. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивної технології : дис. ... д-ра

References

1. Varets'ka, A. (2014). *Theoretical and methodological foundations of social competence development in the elementary school teacher in the system of postgraduate education: thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.04.* Kyiv; Institute of Higher Education of NAES of Ukraine. [in Ukrainian]
2. Komar, O. A. (2011). *Theoretical and methodological grounds of primary school teachers' training to use interactive technology: thesis for the degree of Doctor of*

пед. наук : 13.00.04 / Комар Ольга Анатоліївна. – Умань, 2011. – 382 с.
3. Мартинюк І. О. Творчий потенціал і самореалізація особистості / І. О Мартинюк // Психологія і педагогіка життєтворчості. – К., 1996. – 792 с.
4. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості / О. В. Моляко // Обдарована дитина. – 2004. – № 6. – С. 2–9.
5. Педагогіка вищої школи: Словник-довідник / Упорядник О. О. Фунтікова. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2007. – 404 с.
6. Рунин Б. М. Психология импровизации / Б. М. Рунин // Психология процессов художественного творчества. Л., 1980. – 80 с.
7. Тименко В. П. Підготовка учителя початкових класів до музично-творчого розвитку учнів: монографія / Тименко В. П., Аніщенко Н. В., Сирота З. М.; НАПН України, Ін-т обдар. дитини. – К. : Інформ. системи, 2010. – 186 с.
8. Формирование творческих способностей: методические указания; под ред. Халемского Г. А. – Ленинград : ДТТ и ПРФ, 1989. – 38 с.
9. Чаплигін О. К. Творчий потенціал людини як предмет соціально-філософської рефлексії: дис... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Чаплигін Олександр Костянтинович; Харківський національний автомобільно-дорожній ун-т. – Х., 2001. – 428 с.
10. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів: монографія / Л. О. Хомич. – К. : Магістр-S, 1998. – 200 с.

Рецензент: Троїцька Т.С. – д.філософ.н., професор

Відомості про автора:
Криволап Олена Юріївна
lenucik@ukr.net
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України
вул. Максима Берлинського, 9, м. Київ, 04060, Україна
doi: http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i16.1416

Матеріал надійшов до редакції 29. 04. 2016 р.
Прийнято до друку 27.05.2016 р.

Pedagogical Sciences: 13.00.04. Uman'. [in Ukrainian]
3. Martyniuk, I. O. (1996). *Creativity and personal fulfillment*. In : Psychology and Pedagogy of Life Creativity. Kyiv. [in Ukrainian]
4. Moliako, V. O. (2004). Psychological theory of creativity. *Obdarovana dytyna*, 6, 2–9. [in Ukrainian]
5. Funtikova, O. O. (2007). *Pedagogy of higher school: Reference Dictionary*. Zaporizhia: GU "ZIDMU". [in Ukrainian]
6. Runin, B. M. (1980). *Psychology of improvisation*. In : Psychology of artistic creativity processes. L., 80. [in Russian]
7. Tymenko, V. P. (2010). *Training primary school teachers for music and creative development of students: monograph*. NAES of Ukraine, Institute of a Gifted Child. Kyiv: Inform. systemy. [in Ukrainian]
8. Khalemskii, G. A. (1989). *Formation of creative abilities: methodical guidelines*. Leningrad: DTT i PRF. [in Russian]
9. Chaplyhin, A. K. (2001). *Creative potential of man as the subject of social and philosophical reflection: thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences*: 09.00.03. Kharkiv. [in Ukrainian]
10. Khomych, L. O. (1998). Professional and pedagogical training of a primary school teacher : monograph. Kyiv : Master-S. [in Ukrainian]